

CONTRIBUȚIA TRIADOLOGICĂ A SFÂNTULUI GRIGORIE DIN NAZIANZ

Drd. Răzvan Fibișan

Considerații preliminare

Parafrazând cuvintele părintelui Dumitru Fecioru din introducerea la tratatul „*Despre preoție*” al sfinților Ioan Gură de Aur, Grigorie din Nazianz și Efrem Sirul¹, putem spune că despre Treime s-a scris și s-a vorbit foarte mult², dar, oricât s-ar scrie și oricât s-ar vorbi, niciodată nu este de ajuns, întrucât *Treimea* are atâtea înălțimi, atâtea adâncimi, atâtea taine, încât cu foarte multă greutate poate fi cunoscută și descrisă după cuviință. Treimea este întocmai ca un munte, ce-și înalță cu maiestate vârful spre ceruri, cu mult dincolo de nori. Cățărându-se pe el, unii ajung de cunosc văile și adâncimile de la poalele lui, alții ajung până la jumătate, alții reușesc de a se urca până unde fruntea muntelui se îngeamănă uneori cu norii, alții rari, rari de tot, ating piscul cel mare. Dar niciunul nu poate spune că a străbătut toate cărările muntelui, că i-a cunoscut toate frumusețile, că i-a admirat toate înălțimile.

Referindu-ne strict la Sfântul Grigorie, a cărei Teologie triadologică încercăm să o creionăm, el, este primul care vorbește despre teologie, cu prilejul înmulțirii teologilor improvizati, pe care i-a încurajat arianismul. Și înainte de Sfântul

¹ Pr. Dumitru Fecioru, *Introducere*, la Sfântul Ioan Gură de Aur, Grigorie din Nazianz, Efrem Sirul, *Despre preoție*, traducere, introducere și note de Pr. D. Fecioru, Editura Sophia, București, 2004, p 5.

² Pentru o imagine mai detaliată asupra Sfintei Treimi, facem trimitere la câteva lucrări importante: Metropolitul Amphiloque (Radović), *Le mystère de la Sainte Trinité selon Saint Grégoire Palamas*, traduit du grec par Yvan Koenig, Cerf, Paris, 2012; Pr. Dumitru Stăniloae, *Sfânta Treime sau La început a fost iubirea*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2005; Vladimir Lossky, *Introducere în Teologia Ortodoxă*, traducere de Lidia și Remus Rus, Editura Sophia, București, 2006, pp. 41-60; Pr. Boris Bobrinskoy, *Taina Preasfintei Treimi*, traducere din limba franceză de Măriuca și Adrian Alexandrescu, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2005; Archimandrite Vasilios Karayiannis, *Maxime le confesseur – Essence et énergies de Dieu, Théologie historique*, 93, Beauchesne, Paris, 1993.

Grigorie s-a scris despre Persoanele Sfintei Treimi³, dar Sfântul Grigorie Teologul⁴ și ceilalți părinți capadocieni⁵, pot fi comparați cu niște vulturi, care cu ajutorul aripilor lor au explorat muntele atât cât le-a fost cu putință, iar cu ochii lor, din zbor și de pe piscurile înalte al muntelui, au văzut atât frumusețea și maiestatea lui inefabilă, cât și prăpăstiile, strâmtorările și primejdiile. Pentru mintea omenească împământenită este cu neputință a o înțelege, întrucât „dogma treimică este o cruce a gândirii omenești. Suișul apofatic este un suiș pe Golgota. Din această cauză nicio speculație filosofică nu s-a putut ridica vreodată până la taina Treimii. Nici mințile omenești nu au putut să primească această dezvăluire prea plină a dumnezeirii decât după ce Hristos a biruit moartea și prăpastia iadului”⁶.

Adeseori, Sfântul Grigorie a arătat că *teologia* nu este nici știință, nici artă, ci în esența sa, este ascensiune spre Dumnezeu, imposibilă fără vreo purificare prealabilă⁷, întrucât cere o înaltă puritate morală și duhovnicească. Astfel, în prima cuvântare teologică, tratează despre condițiile prelabile de pregătire ale celui ce se dedă exercițiului „divinei filosofii”, spunând că:

„nu este în puterea oricui să filosofeze despre Dumnezeu”, nici „nu se cade a vorbi despre El orice, nici oricui și nici în orice vreme, ci este o vreme când trebuie să vorbim și cui trebuie să vorbim și cât trebuie să vorbim” pentru că

³ În acest sens, se pot consulta cărțile lui Jules Lebreton, *Les origines du Dogme de la Trinité*, cinquième édition, Gabriel Beauchesne, Paris, 1919; *Histoire du Dogme de la Trinité des origines au Concile de Nicée*, troisième édition, tome II, Gabriel Beauchesne Editeur, Paris, 1928.

⁴ Despre viața Sfântului Grigorie Teologul, a se vedea Jean Bernardi, *Grigorie din Nazianz. Teologul și epoca sa*, traducere de Cristian Pop, Editura Deisis, Sibiu, 2002, 396 p; și Jhon Anthony McGuckin, *Sf. Grigorie de Nazianz. O biografie intelectuală*, traducere de Adrian Podaru, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2013.

⁵ Lucrările lui Théodore de Régnon, *Etudes de théologie positive sur la Sainte Trinité*, Paris, 1898 și al lui George Léonard Prestige, *God in patristic thought*, Londra, S.P.C.K., 1952, vorbesc despre contribuția teologiei grecești, în general, și în special al capadocienilor cu privire la ființa divină, care este incomprehensibilă și inteligibilă naturii umane întrucât este necircumscrișă; cu toate acestea Dumnezeu se descoperă oamenilor proporțional cu capacitatea și efortul lor de a-L cunoaște, întrucât Însuși Dumnezeu a sădit în om capacitatea de a-l cunoaște. Iată ce spune în acest sens Părintele Iustin Popovich: „Dieu s’est révélé aux hommes proportionnellement aux capacités, aux facultés et aux limites de leur conscience ... Dieu ne nous a pas laissés dans une complète ignorance, déclare Saint Jean Damascène (De la foi orthodoxe I,1) ... Si les hommes peuvent accéder au niveau de Dieu, c’est parce que Dieu a implanté en eux la capacité de le connaître et de recevoir le surnaturel. Bien que surnaturelle en soi, cette capacité est dite naturelle parce qu’elle se trouve dans la nature donné par Dieu à l’homme. Le degré de notre connaissance de Dieu dépend de notre degré de réceptivité. ... Mais puisque le Seigneur Jésus se présente Lui-même comme la plénitude de la divinité, corporellement (Coloseni II, 9), sa Divinité est caché sous le voile de la chair, et ainsi notre vision de Dieu et notre connaissance de Dieu sont médiatisées – toujours en fonction des limite et de l’étendue de nos capacités de connaissance et de notre faiblesse humaine”, Père Justin Popovitch, *Philosophie orthodoxe de la vérité. Dogmatique de l’Eglise Orthodoxe*, Tome premier, traduit du serbe par Jean Louis Paliérne, L’Age d’Homme, Lausanne, 1992, pp. 108-110.

⁶ Vladimir Lossky, *Teologia mistică a Bisericii de Răsărit*, traducere, studiu introductiv și note de Pr. Vasile Răducă, Editura Anastasia, p. 94.

⁷ Mgr. Hilarion Alfeyev, *Le chanter de la lumière. Introduction à la spiritualité de Saint Grégoire de Nazianze*, traduit du russe par Alexandre Siniakov, Les éditions du Cerf, Paris, 2006, p. 194.

„lucrurile acestea pot să-l facă numai cei care s-au cercetat cu de-amănuntul și care au intrat în calea contemplației, care și-au curățit și sufletul și trupul sau care cel puțin se silesc să se curețe”⁸.

El vrea să accentueze faptul că numai atunci putem vorbi despre Dumnezeu, când puterea noastră călăuzitoare nu ne este răvășită de închipuiri rătăcitoare și când avem liniște înlăuntrul nostru din partea zbuciumului din afară. Referitor la ce lucruri se cade a fi cercetate despre Dumnezeu, Sfântul Grigorie ne zice că putem vorbi doar acelea la care putem ajunge noi cu mintea și în măsura în care poate să ajungă la ele puterea ascultătorului; ca nu cumva, poverile peste putere să vatăme pe cei care merg sub ele⁹. El mai spune că pentru noi, cei care suntem legați cu lanțurile pământului și care suntem învăluiți de grosimea carnală, este cu neputință să ne unim desăvârșit cu cele cugetate de minte, după cum este cu neputință ca cineva să-și depășească umbra sa, oricât și-ar zori pasul, căci umbra i-o ia totdeauna înainte, în măsura în care este ajunsă. Numai atunci vom cunoaște, mai adânc, pe Dumnezeu, când elementul divin din noi (mintea și rațiunea) se va uni elementului înrudit, când chipul se va ridica la Arhetip¹⁰.

În Cuvântările sale teologice, rostite în Capela Învierii, în anul 380¹¹, el vorbește despre teologie, descriind procesul ce a avut loc înlăuntrul său:

„Dar ce am pățit în această urcare cu mintea spre Dumnezeu, o prieteni? Am alergat să cuprind cu mintea pe Dumnezeu și-n acest scop m-am urcat pe munte și am pătruns în nor... am despiciat norul... când însă am privit spre El, de-abia am văzut cele dinapoia lui Dumnezeu”¹².

Pentru ilustrul Teolog, *Treimea* este principiul a tot ceea ce există, căci Ea: „cuprinde în Sine totul, este existența cea fără de început și fără de sfârșit, este ca un ocean de ființă nesfârșit și nemărginit, lucru care depășește orice cugetare cu privire la timp și la natură”¹³; fiind dincolo de antinomia necesarului și a contingentului¹⁴. Imnograful Treimii scrie, în acest sens, următoarele:

„Dincolo de toate - este îngăduit oare să Te cântăm?, Cum Te va prăznuii cuvântul, când niciun cuvânt nu Te exprimă? Cum Te va cuprinde mintea, când nicio minte nu Te poate cuprinde? Tu, Cel Singur inexprimabil, fiindcă tot ceea ce este exprimat iese din Tine; Tu, Cel Singur de necunoscut, fiindcă

⁸ Sf. Grigorie din Nazianz, *Cuvântarea Întâi, III*, în Sf. Grigorie de Nazianz, *Taina M-a uns*, traducere de Gheorghe Tilea, Editura Herald, București, 2008, pp. 28-29

⁹ Sf. Grigorie din Nazianz, *Cuvântarea Întâi, III*, p. 29.

¹⁰ Cuvântarea a doua teologică, XII; XVII, p. 50, 54; Cuvântarea a treia teologică, XI, p. 85.

¹¹ *The Trinitarian Controversy* (Sources of early Christian thought), translated and edited by William G. Rusch, Fortress Press, Philadelphia, p. 25; Ioan G. Coman, *Patrologie, Manual pentru uzul studenților Institutelor teologice*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1956, p. 179.

¹² Cuvântarea a doua teologică, III, p. 41.

¹³ Sf. Grigorie de Nazianz, *Cuvântare ținută la Nașterea Domnului*, VII, în Sf. Grigorie de Nazianz, *Taina M-a uns*, p. 179

¹⁴ Vladimir Lossky, *Teologia mistică a Bisericii de Răsărit*, p. 76.

tot ceea ce poate fi conceput iese din Tine?... Tu, Care ai toate numele, cum Te voi numi pe Tine, Cel Singur cu neputință de numit”¹⁵?

Teologia experienței profunde a adevărului presupune „iluminarea Sfintei Treimi”, care se amestecă cu mintea omului, întrucât teologul pătrunde dincolo de litera Sfintei Scripturi, se apleacă sub și înlăuntrul acesteia, (deci nemaifiind o contemplare intelectuală) o depășește, înaintează din adânc în adânc, contopindu-se cu lumina Treimii, fără a se dizolva, iar cu lumina Duhului Sfânt află mai multă lumină; vede chiar pe Dumnezeu ca lumină supremă¹⁶, prin participarea din plin la lumina Treimii¹⁷. Astfel, copleșit de lumina Treimii, teologul din Nazianz afirmă:

„Începând din ziua în care m-am lepădat de lucrurile lumii acesteia spre a-mi închina sufletul contemplațiilor luminoase și cerești, când inteligența supremă m-a răpit de aici de jos...ochii mei au fost orbiți de lumina Treimii, a cărei strălucire întrece tot ce gândirea putea să-mi prezinte sufletului; căci Treimea revarsă peste tot strălucirea Sa negrăită comună Celor Trei”¹⁸.

Pentru spiritualitatea ortodoxă¹⁹, Sfânta *Treimea* este temelul de nezdruncinat al întregii cugetări religioase, al oricărei vieți duhovnicești, al oricărei trăiri, întrucât Aceasta pentru Părinții răsăriteni ai Bisericii nu a fost obiect de speculație filosofică, ci Subiect personal de dialog, ce le-a oferit posibilitatea experienței iubirii divine²⁰. Studiind filosofia și devenind el însuși filosof, în adevăratul înțeles al cuvântului, Sfântul Grigorie vorbește despre înălțimea filosofiei creștine²¹, dar nu numai teoretic, ci și într-un mod experiențial, fiind numit, de către bizantini, „Demostenele creștin”²².

¹⁵ Sf. Grigorie de Nazianz, *Poemul II*, I, 29, în Jean Bernardi, *Grigorie din Nazianz. Teologul și epoca sa (330-390)*, pp. 239-240

¹⁶ Thomas Spidlik, *Grégoire de Nazianze. Introduction à l'étude de sa doctrine spirituelle*, dans *Orientalia Christiana Analecta*, 189, Pont. Institutum Studiorum Orientalium, Roma, 1971, p. 16.

¹⁷ Vladimir Lossky, *Vederea lui Dumnezeu*, traducere de Maria Cornelia Oros, Editura Deisis, Sibiu, 1995, p. 70.

¹⁸ Pr. prof. Boris Bobrinsky, *Taina Preasfintei Treimi*, p. 179.

¹⁹ Pentru a se înțelege și problematica apuseană referitoare la acest subiect, vezi André-Marie Ponnou-Delaffon, *Dieu Trinité dans la Tradition Ancienne*, Paris, Parole et Silence, 2008 și David F. Wright, *The formation of the doctrine of the Trinity in the Early Church*, în *Reformation Revival, A quarterly Journal for Church Leadership*, Volume 10, nr. 3, summer 2001, pp. 69-93.

²⁰ Pr. prof. dr. Dumitru Popescu, *Iisus Hristos Pantocrator*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2005, p. 139; Vezi, de asemenea, Jhon Meyendorff, *Teologia bizantină*, traducere din limba engleză de Pr.conf.dr. Alexandru I. Stan, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1996, p. 241; Pr. lect. dr. Dan Sandu, „Experiența cunoașterii lui Dumnezeu: sistematizări teologice ale Părinților Capadocieni”, <http://www.dansandu.ro/pdf/carti/cunoasterea-prin-experienta-la-capadocieni.pdf>, accesat în 14 mai 2014.

²¹ Filosofia devine o religie care răspunde la cele două mari probleme: 1. cunoașterea lui Dumnezeu și 2. unirea sufletului cu divinitatea, astfel filosofia deschide porțile teologiei - Pr. Prof. Ioan G. Coman, *Probleme de filosofie și literatură patristică*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1995, p. 32.

²² Hans von Campenhausen, *Părinții greci ai Bisericii*, traducere din germană de Maria-Magdalena Anghelescu, Editura Humanitas, București, 2005, p. 169.

Contribuția Sfântului Grigorie la dezvoltarea dogmei Sfintei Treimi

Sfântul Grigorie Teologul poate fi considerat drept cel dintâi mistic și imnograf al Preasfintei Treimi, așa cum spune și părintele Boris Bobrinskoy²³, teologia și poemele sale influențând poezia lirică bizantină, doxologiile în formă treimică, dar și operele altor teologi creștini²⁴.

Doctrina Sfântului Grigorie despre dobândirea cunoașterii lui Dumnezeu (*teognosia*) este una dintre cele mai importante ale sistemului său de teologie. Prin aceasta, el se înscrie pe linia marilor capadocieni, deoarece principala datorie a omului în viață este să-L cunoască pe Dumnezeu, dobândind și ajungând prin aceasta la mântuire și îndumnezeire. Deși afirmă că „este cu neputință a înțelege ce este Dumnezeu, iar a-L înțelege cu mintea este și mai cu neputință ... chiar și pentru naturile mai înalte și înțelegătoare”²⁵ (îngerii, cu toate că sunt în vecinătatea lui Dumnezeu), el ne relevă, totuși, că știm de existența lui Dumnezeu datorită văzului (Psalmul XVIII,1) și legii naturale și că acest univers nu s-ar fi menținut la un loc dacă Dumnezeu nu l-ar fi adus la existență:

„Cine este Cel care a pus în mișcare aceste lucruri? Nu este oare Artistul care le-a făcut și care le-a pus tuturor o lege, după care se poartă universul și se conduce spre scopul lui ultim? Astfel ne-a adus de la cele văzute, la Dumnezeu, rațiunea care pornește din Dumnezeu și care este înăscută în toți și care este prima lege în noi”²⁶.

Sfântul Grigorie a dezvoltat o învățătură teologică despre cunoașterea lui Dumnezeu cu scopul de a se opune pozițiilor extreme ținute de anumite grupuri de eretici. Creștinii conciliară două afirmații aparent contradictorii: din Vechiul Testament moștenind afirmarea unui Dumnezeu unic, cu toate că în cuprinsul Evangheliilor, Hristos a vorbit despre trei ființe numite Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt. Datorită ereziilor ivite, au apărut unele tentative de explicare a misterului Treimic. Astfel, la începutul secolului al IV-lea s-a dezvoltat învățătura preotului Arie, care învăța că Fiul este diferit de Tatăl, că El nu este Dumnezeu, ci o creatură, prin care s-au creat toate. Datorită acestei controverse care tulbura liniștea și unitatea Imperiului, împăratul Constantin cel Mare a convocat la Niceea în 325

²³ Pr. prof. Boris Bobrinskoy, *Taina Preasfintei Treimi*, traducere din limba franceză de Măriuca și Adrian Alexandrescu, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2005, p. 179.

²⁴ Vezi, în acest sens, Vasile Cristescu, „Influența teologiei trinitare a Sfântului Grigorie de Nazianz asupra gândirii creștine ulterioare”, în *Teologie și Viață*, nr. 1-2, 1992, pp. 42-58.

²⁵ Cuvântarea a doua teologică, IV, p. 42. Episcopul Alfeyev spune ca deși Grigorie: „a lutté contre tout obscurantisme chrétien et fut un défenseur zélé de la raison, de l'éducation et de la science; cependant, il fut bien conscient du caractère limité de la raison et de son incapacité d'embrasser la réalité divine. L'intellect peut conduire l'homme à la reconnaissance de l'existence de Dieu, mais jamais à la connaissance de l'être divin”; „L'essence divine est hors de portée de la raison humaine”, Mgr. Hilaryon Alfeyev, *Le chanter de la lumière. Introduction à la spiritualité de Saint Grégoire de Nazianze*, p. 197.

²⁶ Cuvântarea a doua teologică, XVI, *op. cit.*, pp. 53-54.

primul Sinod Ecumenic, care a condamnat învățătura lui Arie, afirmând că Fiul este pe deplin Dumnezeu, adică deofință²⁷ sau consubstanțial cu Dumnezeu Tatăl. Episcopii de la acel sinod ecumenic au încercat să definească Logosul într-o manieră care să afirme divinitatea Lui, conservând în același timp noțiunea de Dumnezeu unic²⁸. Substanța sau ființa poate fi definită drept ceea ce este unic și diferit față de orice altceva într-o realitate. Spre deosebire de natură, împărtășită împreună cu alții, substanța este prin definiție incomunicabilă. Folosirea termenului de *consubstanțial*, înseamnă a enunța într-o singură rostire două afirmații contradictorii și a desemna caracterul incomprehensibil al lui Dumnezeu. În acea epocă, au apărut și alte erezii, cum ar fi cea a eunomienilor raționaliști, care afirma, pe de-o parte, că natura sau esența divină este deplin accesibilă omului, iar, pe de altă parte, refuza să recunoască Fiului dumnezeirea pentru faptul că era născut. Eroarea acestei erezii venea din faptul că, în cercetarea tainelor dumnezeiești, se acorda credit nelimitat rațiunii, neglijând întregirea și verificarea datelor ei cu ajutorul credinței²⁹.

Așa se face că Marele Grigorie s-a străduit, pe de o parte, să redea Treimii înțelesul potrivit, vorbind filosofilor ca filosof³⁰, spre a-i întoarce la contemplarea Treimii, iar pe de altă parte, să evidențieze că Treimea nu poate fi explicată prin rațiune, căci nu există principii și rațiuni anterioare Treimii. Încercând să combată ideile vechi ale elinilor despre Dumnezeu (anarhia, poliarchia și monarhia înțeleasă ca monoteism redus la o persoană), care duceau la neorânduială și la dezbinarea Dumnezeirii, Marele Teolog spune că monarhia în Dumnezeire nu este aceeași pe care o mărginește o singură persoană, ci aceea pe care o constituie egalitatea de natură și identitatea de mișcare și convergența spre unime a celor din ea. Din cauza aceasta,

„Dumnezeirea, din starea de Unime la început, mișcându-se către Doime, s-a constituit în Treime: Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt, unul născător și producător în afară, dar fără pătimire și în afară de timp și în mod necorporal, iar ceilalți, unul este născut, iar celălalt purces...”³¹.

Teologul rus, Vladimir Lossky spune că monada³² este pusă în mișcare în virtutea bogăției sale, trecând dincolo de diadă, întrucât Dumnezeirea este mai

²⁷ Despre evoluția termenului în sec. III-IV, a se vedea studiul Asist. Univ. Drd. Ciprian Bălăban, „Termenul <<homousios>> între erezie și Ortodoxie”, *Pleroma*, X (2008), nr. 2, pp. 85-114.

²⁸ Unitatea completă și imutabilă a Divinității determină consubstanțialitatea, „identitatea de esență” a Ipostaselor Treimice, ceea ce înseamnă că distincția fiecărui ipostas nu dispăre în unitatea divină.

²⁹ Nicolae V. Stănescu, „Teologie și viață la Sf. Grigorie din Nazianz”, în *Mitropolia Olteniei*, XIV (1962), nr. 1-2, p. 5.

³⁰ Thomas Hopko, *The Trinity in the Cappadocians*, p. 261.

³¹ Cuvântarea a treia teologică, II, p. 76.

³² Bazându-se pe noțiunea biblică a lui Dumnezeu ca iubire, doctrina trinitară arată că Dumnezeu nu este niciodată singur (μόνος), nici o identitate absolută ca Unul în izolare (μονός). El există totdeauna cu și pentru alte Persoane, în identitatea unei ființe, Cf. Vasile Cristescu, *Pesoanele trinitare și comunitatea dintre ele în teologia Sf. Grigorie din Nazianz*, Editura Junimea, Iași, 2000, p. 7. Părintele Dumitru Stăniloae spune, în acest sens, că: „în comunitatea perfectă și veșnică a celor

presus de materie și de formă; triada se încheie în desăvârșire, deoarece ea este cea dintâi care trece dincolo de alcătuirea diadei. Așa, dumnezeirea nu rămâne limitată și nici nu se risipește la nesfârșit. Dumnezeirea nefiind nici una, nici multiplă; Ea depășește multiplicitatea a cărei rădăcină este dualitatea. Τριάς unește cele unite prin fire și nu îngăduie să se risipească cele ce sunt cu neputință de despărțit³³.

Relaționismul personal este evitat de teologia Părinților Capadocieni datorită faptului că au făcut diferență între *esență* și *persoană*³⁴. Ierarhul din Nazianz face însă distincție între termenii οὐσία= esență, substanță, ființă și ὑπόστασις= ipostasă³⁵, persoană și recunoaște în Dumnezeu o ființă cu trei ipostasuri (μία οὐσία τρεις ὑπόστασις): Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt. Deosebirea ipostasurilor în firea unică a dumnezeirii, după Marele Teolog, nu însemnează inegalitatea personală. El adoră Persoanele Treimice în mod egal „ca Dumnezeu pe Tatăl, ca Dumnezeu pe Fiul, ca Dumnezeu pe Sf. Duh, trei proprietăți, o singură Dumnezeire neîmpărțită în slavă, în cinste și în ființă”³⁶.

Sfântul Grigorie arată că monarhia Tatălui păstrează un echilibru între natură și persoane:

„există un singur Dumnezeu pentru că există o singură Dumnezeire, și deși credem că sunt trei, persoanele din Ea își au referința către Unime . . . Dumnezeirea este neîmpărțită în cei ce se disting . . . Când privim la dumnezeire, la cauza primă și la principiul unic (la monarhie), apare în cugetarea noastră unitatea ei. Iar când privim la Cei în care este dumnezeirea, la Cei care ies din cauza primă în mod netemporal, fiind din ea și de aceeași slavă, cei închinați sunt Trei”³⁷.

trei Persoane, în care subzistă supraesența unică a Dumnezeirii, e dată infinitatea și desăvârșirea vieții iubitoare a Treimii și a fiecărei Persoane; și ca atare numai prin ea ne este asigurată comuniunea noastră eternă cu viața infinită a lui Dumnezeu și comuniunea neconfundată între noi, pătași ai acestei infinități. Prin aceasta Treimea ne asigură persistența și desăvârșirea noastră ca persoane în veci”- Pr. Dumitru Stăniloae, *Teologia dogmatică ortodoxă*, vol. I, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2003, p. 295.

³³ Vladimir Lossky, *Teologia mistică a Bisericii de Răsărit*, pp. 77-78.

³⁴ Thomas Hopko spune că: „The contribution of the Cappadocians to Christian theology was the formulation of the distinction between hypostasis or person for the concretely existing subject of God the Father, and so of the Son and of the Holy Spirit, and essence or substance or nature for their identical divine being”. This distinction „was taken up in the theological controversies of later ages concerning the person and nature of Christ, for example, and the relationship between God’s unknowable essence (or supraessence, *hyperousios*) and God’s actions and operations (*energeiai*) in the world”; Thomas Hopko, *The Trinity in the Cappadocians*, p. 267.

³⁵ Ipostasul e acel element distinctive care face ființa personală particulară să fie ceea ce este ca persoană distinctă și în același timp, ca una ce lucrează unitatea în ființa unică. Ființa și ipostasurile sunt legate inseparabil în Dumnezeu. Nu se poate vorbi de ființa lui Dumnezeu independent de ipostasurile particulare, deoarece revelația desăvârșită a lui Dumnezeu s-a făcut într-o Persoană (Iisus Hristos), Vasile Cristescu, *Persoanele trinitare și comunitatea dintre ele în teologia Sf. Grigorie din Nazianz*, p. 7

³⁶ Cuvântarea a cincea teologică, XXVIII, *op. cit.*, p. 150

³⁷ Cuvântarea a cincea teologică, XIV, p. 139

Vladimir Lossky spune că deși originea ipostasurilor nu este nepersonală, ea nu poate fi gândită fără posedarea în comun a aceleiași esențe nedespărțite a celor trei ipostase divine. Pe de altă parte, chiar dacă cosubstanțialitatea este o idee non-ipostatică a celor trei ipostase divine, unitatea ipostasurilor divine nu ar exista fără monarhia Tatălui³⁸. Teologia răsăriteană, prin contribuția părinților capadocieni, a cunoscut Tatălui atributul de principiu, Fiului de origine prin naștere, iar Duhului prin purcedere. Tatăl este originea Dumnezeirii Care se vedește în Fiul și în Sfântul Duh: în primul ca Fiul născut, în cel de al doilea, ca Duh purcesc³⁹. Atât originea ființei (αρχη), cât și mișcarea ca dragoste este doar în Tatăl⁴⁰, căci: „nu există nimic înainte de marele Tatăl, fiindcă El le cuprinde în Sine pe toate și fiindcă mai presus de Tatăl nu există nimic”⁴¹. Referitor la acest aspect, Sfântul Grigorie aduce lămuriri importante, spunând că nu trebuie

„să despărțim naturile după învățătura lui Arie care, pe bună dreptate a fost numită nebunie, nici să cădem în sărăcia iudaică și să presupunem un fel de invidie în natura Dumnezeiască, atribuind numai Celui nenăscut Dumnezeirea și temându-ne că astfel s-ar pierde divinitatea... nu trebuie să admitem nici existența celor trei principii primordiale, care se împotrivesc și se războiesc între ele, introducând printr-o asemenea greșeală poliaria elinică”⁴².

Sfântul Grigorie învață ca atunci când se cugetă ipostasele trebuie să te gândești și la unificarea lor, dar și atunci când se cugetă Dumnezeirea trebuie să se distingă trei lumini personale nedespărțite. În acest sens, el afirmă:

„Atunci când vorbesc despre Dumnezeu ar trebui să vă simțiți scâlțați într-o singură lumină și în trei lumini. Spun trei în înțelesul de însușiri proprii sau de ipostasuri; spun una în privința ființei (ουσία) sau a Dumnezeirii. Căci aici e împărțire neîmpărțită, legare la un loc cu distingere. Unul singur în trei, aceasta este Dumnezeirea; cei trei Unul singur”⁴³.

Vasile Bria arată că Sfântul Maxim Mărturisitorul, pornind de la cuvintele Sfântului Grigorie în legătură cu „mișcarea” unității de la principiu la doime și apoi la treime⁴⁴, spune că, Dumnezeirea nu e circumscrisă la o persoană,

³⁸ Vladimir Lossky, *După chipul și asemănarea lui Dumnezeu*, p. 79.

³⁹ Pr. prof. dr. Ion Bria, *Tratat de Teologie Dogmatică și Ecumenică*, Editura România creștină, București, 1999, p. 93.

⁴⁰ *The Trinitarian Controversy*, p. 24.

⁴¹ Sf. Grigorie din Nazianz, *Opere dogmatice*, traducere de Gheorghe Tilea, Editura Herald, București, 2002, p. 134.

⁴² Sf. Grigorie din Nazianz, *Cuvântare apologetică. Despre fugă*, cap. 37, apud. Ion Bria, *Tratat de Teologie Dogmatică și Ecumenică*, p. 93.

⁴³ Vasile Bria, „Hristologia Sfântului Grigorie din Nazianz”, în *Ortodoxia*, XII (1960), nr. 2, p. 201

⁴⁴ . Monarhia în Dumnezeu după învățătura patristică arată mișcarea de dragoste și nu funcția de putere; astfel, Sf. Maxim Mărturisitorul spune: „noi propovăduim o unică obârșie, care nu e supusă zgârceniei ca să rămână circumscrisă la o persoană, dar nici dezordinii ca să se reverse la infinit, ci o obârșie sfântă, pe care o constituie Treimea cea prin fire de aceeași cinste: Tatăl, fiul și Duhul sfânt, a Căror bogăție e deoființimea... Căci unimea e cu adevărat unime, fiindcă nu e izvor al celor de după ea, ca o stare contractată a unei deșirări ce se varsă în mod natural devenind mulțime,

dar nici nu se revarsă la infinit: „Dumnezeirea e unitate și nu doime, treime și nu mulțime”. Unitatea Dumnezeirii nu e un principiu ce izvorăște o mulțime de ipostase, ci entitate ipostaziată a Treimii, după cum Treimea nu e adunare de unități, ci o substanță ființială a Unității tri-ipostatic. Astfel „mișcarea” dumnezeirii vizează modul de existență ipostatică. Aceasta face deosebire între ființa Treimii și modul de existență al acesteia, precizând că există o singură Dumnezeire ce ființează unitar și subzistă treimic. Astfel, Dumnezeirea ființează ca substanță unică în Dumnezeu și subzistă în mod tri-ipostatic în Sfânta Treime⁴⁵. În opinia sa, pluralitatea nu sfâșie unitatea și unitatea nu anulează pluralitatea. Unitatea se manifestă în pluralitate, iar pluralitatea menține unitatea. La începutul teologiei trebuie să îl punem pe Tatăl, pe Fiul și pe Sfântul Duh; întâiul să ne fie binevoitor, al Doilea să ne ajute, iar al Treilea să ne inspire sau mai bine zis, să ne arate din unca dumnezeire luminarea cea una, distinctă în chip unitar și unită în chip distinct.

Sfântul Grigorie este primul autor creștin care a elaborat o doctrină sistematică despre numele *Celui Ce este* deasupra oricărui nume și oricărei definiții⁴⁶. Contrar lui Eunomie, el accentuează transcendența lui Dumnezeu, arătând că niciun nume și nicio noțiune nu Îl poate cuprinde întru totul pe Dumnezeu⁴⁷. Tot ce este creat este limitat și finit, numai ființa lui Dumnezeu este transcendentă, întrucât este necreată. Ființa lui Dumnezeu este incomparabilă și complet diferită de ființa celor create, căci: „esența lui Dumnezeu este dincolo de orice cuvânt creat, simbol, imagine și concept”⁴⁸. Se observă că, deși afirmă că ființa lui Dumnezeu este deasupra categoriilor create, ea este, *in facto*, natura Celor Trei Persoane divine: Tatăl, Fiul și Sfântul Duh⁴⁹. Prin aceasta, Vladimir Lossky spune că Sfântul Grigorie depășește mistica alexandrină intelectualistă sau superintelectualistă., în sensul că nu mai este Treimea subordinaționistă a lui Origen, spre care se urcă treptat pentru a contempla abisul patern, nici Unul lui Plotin, ci entitate enipostaziată a Treimii celei de o ființă. Și Treimea este cu adevărat treime, neîntregindu-se dintr-un număr desfăcut, ci subzistență ființială a Unimii întreit ipostatic. Căci treimea este cu adevărat unime, fiindcă așa este, și Unimea e cu adevărat Treime, fiindcă așa subzistă. Deoarece e o singură dumnezeire, ce ființează unitar și subzistă treimic”, Sf. Maxim Mărturisitorul, *Ambigua*, I, traducere din limba greacă veche, introducere și note de Pr. D. Stăniloae, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2006, pp. 65-66.

⁴⁵ Vasile Bria, „Hristologia Sfântului Grigorie din Nazianz”, p. 201.

⁴⁶ Mgr. Hilaryon Alfeyev, *Le chanter de la lumière. Introduction à la spiritualité de Saint Grégoire de Nazianze*, p. 208.

⁴⁷ Cuvântarea a cincea teologică, XXIII, p. 146. „Ni la transcendance, sur laquelle insistaient les orthodoxes par opposition à Eunome, ni la simplicité, ni l'éternité, ni aucun autre terme ne peuvent épuiser *Celui qui est* en dehors des catégories de temps, de lieu, de parole, de raison”, Mgr. Hilaryon Alfeyev, p. 206.

⁴⁸ Thomas Hopko, *The Trinity in the Cappadocians*, in *Christian Spirituality. Origins to the twelfth century*, I, edited by Bernard McGinn and Jhon Meyendorff in collaboration with Jean Leclercq, SCM Press LTD, p. 269

⁴⁹ . Thomas Hopko, *The Trinity in the Cappadocians*, p. 269.

întrucât gândirea atinge misterul care îl depășește pe cel al unității prime, ea distinge relații absolute, fără a desluși total Treimea:

„n-am început să gândesc Unimea, că treimea mă și scaldă în strălucirea Ei. N-am început să mă gândesc la Treime, că Unimea mă stăpânește. Când mi se înfățișează Unul din Treime, gândesc că e totul, atât de plin este ochiul meu, atât de mult îmi scapă ceea ce e mai mult decât El; căci în mintea mea foarte mărginită pentru a înțelege și pe Unul singur, nu mai rămâne loc pentru mai mult. Când unesc pe Cei Trei într-o singură gândire, văd o singură flacăra, fără să pot diviza sau analiza lumina unificată”⁵⁰.

Această statornicie capadociană, datorită circumstanțelor din secolul al IV-lea, este considerată a fi cea mai bună descriere posibilă a tainei Sfintei Treimi și mai puțin soluția unui proces filosofic, asemănător „trinității de ipostase” plo-tiniene⁵¹. Având aceeași dumnezeire, aceeași consubstanță și aceeași coeternitate, Persoanele Treimice sunt perfect egale între Ele și au aceeași supremă voință, aceeași supremă cunoaștere, aceeași supremă putere de acțiune.

Sfântul Grigorie Teologul stabilește cel dintâi raporturile dintre Persoanele Sfintei Treimi și specificul fiecăreia dintre Ele: Tatăl, Fiul și Sfântul Duh au în comun ființa, necrearea și dumnezeirea⁵²; Fiul și Duhul Sfânt au în comun faptul că sunt din Tatăl. Astfel, bazându-se pe unele locuri scripturistice (Ioan I,1; Psalmul 109, 3) spune că Tatăl este nenăscut (*αγεννήσία*), „căci nu era ceva mai înainte de a exista El”, „dar nici nu era un timp când Tatăl era fără de Cuvânt”⁵³; Fiul e născut (*γέννησις*), iar Duhul Sfânt are specific purcederea (*εκπόρευσις*). De asemenea, Sfântul Grigorie, plecând de la afirmația Evanghelistului Ioan (15, 26)⁵⁴, introduce cuvântul „purcedere” (*εκπόρευσις*) cu privire la Duhul Sfânt, teologhisind, astfel, cel dintâi despre modul existenței Sfântului Duh: „El provine din Tatăl, dar nu în chip de Fiu, pentru că nu se naște, ci purcede din El”⁵⁵. Prin ce se deosebește purcederea, Marele Teolog,

⁵⁰ Vladimir Lossky, *Vederea lui Dumnezeu*, p. 72.

⁵¹ Marius Țelea, *Antropologia Sfinților Părinți capadocieni*, ediția a II-a, Editura Emia, 2005, p. 75

⁵² . Sf. Ioan Damaschin vorbește mai sistematic despre însușirile personale ale fiecărui Ipostas: *Tatăl* este principiul și cauza tuturor, necauzat și nenăscut; naște pe Fiul și purcede pe Duhul sfânt; *Fiul* este născut din natura Tatălui, în afară de timp și fără de început, deoființă cu Tatăl. La Dumnezeu, nașterea este fără de început, veșnică, nesticăcioasă, fără de împreunare, în afară de timp, existând întotdeauna în același mod, întrucât este opera firii Sale, provenind din ființa Lui; *Duhul Sfânt* purcede din Tatăl, în alt chip decât nașterea Fiului și se odihnește în Fiul, enipostatic, nedespărțit și neseplat de Tatăl și de Fiul, având toate câte au Tatăl și Fiul, afară de naștere și naștere; așadar, nașterea și purcederea sunt moduri deosebite și simultane de existență, necuprinse de mintea omenească, *Dogmatica*, Cartea I, VIII, traducere din limba greacă veche, introducere și note de Pr. Prof. Dumitru Fecioru, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2005, pp. 25-37.

⁵³ Cuvântarea a treia teologică, VII, XVII, pp. 81, 91.

⁵⁴ John N. D. Kelly, *Early Christian Doctrines*, fourth edition, Adam&Charles Black, London, 1968, p. 262

⁵⁵ . Cuvântarea a doua teologică, XII, p. 49.

zice că este imposibil de arătat și ne îndeamnă să nu căutăm a afla cum se produce aceasta, deoarece numai Tatăl știe înțelesul acestei Taine. Teologul Vladimir Lossky spune că deși *nașterea* se deosebește de *purcedere*, totuși, ele nu stabilesc o relație de opoziție între Fiul și Sfântul Duh. *Nașterea* și *purcederea* sunt relații de origine plecând de la izvorul comun, dar ele nu pot fi considerate ca întemeind ipostasele, determinându-le în diversitatea lor absolută. Cu privire la Sfânta Treime, relațiile de origine numai exprimă diversitatea ipostatică, fără să o constituie⁵⁶.

Un pas important în Triadologie l-a făcut și cu explicarea modului existenței Celor Trei Persoane Dumnezeiești ca relație: „Tatăl nu este nici nume de ființă, nici nume de energie, ci este un nume de relație și de arătare cum este Tatăl față de Fiul și Fiul față de Tatăl”⁵⁷. Deosebirea de manifestare sau de relație reciprocă, a făcut deosebită și numirea lor, căci nu-i lipsește Fiului ceva spre a fi Tată. Aceste însușiri nu sunt datorate vreunei lipse din vreo parte și nici nu sunt din supunere față de ființă, ci faptul însuși „*de a nu se fi născut*”⁵⁸ și de „*a se fi născut*” și de „*a fi purces*”, a denumit pe unul Tată, pe altul Fiul, iar pe altul Duhul Sfânt, ca să fie păstrată neamestecarea celor trei ipostase în unica natură a Dumnezeirii⁵⁹. El chiar afirmă: „Nu este Unul din cei Trei mai Dumnezeu, iar Altul mai puțin Dumnezeu, și niciunul un Dumnezeu mai întâi, iar altul mai pe urmă... deoarece Dumnezeirea este neîmpărțită”⁶⁰.

Adepții arianismului și adversarii Sf. Treimi, luându-se după unele texte biblice (Pilde VIII, 22, 25) tălmăcite după mințile lor, negau dumnezeirea Fiului, tocmai datorită faptului că era născut. Drept răspuns, Marele Grigorie a subliniat deoființimea Fiului spunând, totuși, că toate aceste se referă la natura omenească luată de Hristos. Cele două firi sunt unite nu după har, ci după esență (κατ'ουσία), astfel Fecioara Maria este Născătoare de Dumnezeu (Theotokos). În gândirea teologică a părintelui capadocian,

„Fiul lui Dumnezeu a luat asupra Sa ceea ce nu era (firea umană), dar a păstrat ceea ce era (dumnezeirea) pentru ca omul să se facă atât Dumnezeu, cât S-a făcut El om. Astfel, El se născuse fără mamă din Tată și fără tată din mamă; a fost înfășat în scutece, dar desface giulgiurile înmormântării când

⁵⁶ Vladimir Lossky, *După chipul și asemănarea lui Dumnezeu*, pp. 76-77.

⁵⁷ Cuvântarea a treia teologică, XVI, p, 90.

⁵⁸ a.ge.nhton înseamnă nezidit, nefăcut, în comparație cu a.ge.nnhton care înseamnă nenăscut. Sf. Ioan Damaschin încearcă să lămurească aceste chestiuni spunând că, potrivit primului termen, ființa se deosebește de ființă, pentru că există ființă nezidită (a.ge.nhtoj), dar și ființă zidită; referitor la cel de-al doilea termen, nu se deosebește ființa de ființă, căci prima ipostasă a oricărui fel de ființă este a.ge.nnhtoj(nenăscută), dar a.ge.nhtoj(nezidită), căci ele au fost zidite de Creator și aduse la existență prin Cuvântul Lui. Astfel, celor Trei Ipostase dumnezeiești le corespunde numai termenul de a.ge.nhtoj, căci sunt de aceeași ființă și nezidite. Al doilea termen nu se potrivește Persoanelor Treimice, ci numai Tatălui, căci numai El este a.ge.nnhtoj (nenăscut) - *Dogmatica*, Cartea I, VIII, pp. 30-31.

⁵⁹ Cuvântarea a cincea teologică, IX, p, 135; *The Trinitarian Controversy*, p. 24.

⁶⁰ Cuvântarea a cincea teologică, p. 135-140.

înviază; a fost botezat ca om, dar a dezlegat păcatele ca un Dumnezeu; a fost ispitit ca om, dar a biruit ca Dumnezeu; a flămâzînt ca om, dar a hrănit mii de oameni și este pâine vie și cerească; a obosit, dar El este odihna celor obosiți și împovărați; este vîndut cu preț foarte mic, dar răscumpără lumea cu preț mare (cu propriul Lui sânge); a fost rănit, dar vindecă toată boala și neputința⁶¹. „Astfel ce este se face ; cel nezidit se zidește și cel nemărginit se mărginește, cel care îmbogățește se sărăcește, căci se sărăcește cu carnea mea, ca să mă îmbogățesc eu cu Dumnezeul lui și cel puțin se golește de slava Sa pentru puțin timp, ca să mă îmbogățesc pe mine de plinătatea Sa”⁶².

În lupta contra arienilor, care credeau că Fiul este o creatură a Tatălui, existînd, totuși, un timp în care Tatăl nu Îl avea pe Fiul, iar nașterea Fiului s-ar datora fie voinței Tatălui, fie Tatăl a fost forțat de ceva, care L-a determinat să nască un Fiu, Sfântul Grigorie Teologul susține că limbajul omenesc este neputincios și nu exprimă cum se cuvine nașterea Fiului, aceasta este o taină ce nu are reprezentări în lumea noastră creată: „cum S-a născut știe numai Tatăl care L-a născut și Fiul care S-a născut ”⁶³; termenii „a născut” sau „a fost născut” cu aplicație la Dumnezeire, nu sugerează vreo idee de început a nașterii sau vreo noțiune temporală deoarece nașterea Fiului este atemporală și mai presus de rațiune, ea deosebindu-se întru totul de cea din lumea creată⁶⁴. Chiar denumirile de „tată” și „fiu” nu au sens secundar, ba chiar nici nu pot fi asemănați cu termenii din lumea noastră. Așadar, deși născut, Fiul este veșnic dîmpreună cu Tatăl, neexistînd vreun timp în care Tatăl să nu Îl fi avut pe Fiul.

Sfântul din Nazianz a exprimat cel dintîi între teologii Bisericii și, chiar înainte de Sinodul de la Constantinopol din 381 care trata mai în amănunt tema pnevmatologică, adevărul despre dumnezeirea Duhului Sfânt, spunînd că Duhul Sfânt este Dumnezeu, deoființă cu Tatăl și cu Fiul⁶⁵. Astfel, în Cuvîntarea a V-a despre Dumnezeu, el spune: „Este Duhul Dumnezeu? Negreșit că da. Este El deoființă? Da, fiindcă este Dumnezeu”⁶⁶. Într-alt loc, spune: „Să ne cutremurăm de marele Duh, Dumnezeu deopotrivă, prin care am cunoscut pe Dumnezeu și care e limpede Dumnezeu”⁶⁷. Este foarte important de menționat faptul că deși Sfântul Grigorie

⁶¹ Cuvîntarea a patra teologică, XX, p. 93-94.

⁶² Sf. Grigorie din Nazianz, *Cuvîntare la Nașterea Domnului*, XIII, în Sf. Grigorie de Nazianz, *Taina M-a uns*, p. 185.

⁶³ Cuvîntarea a treia teologică, III, VII, pp. 77, 82.

⁶⁴ Cuvîntarea a treia teologică, IV, p. 77. Mgr. Hilaryon Alfeyev, *Le chanter de la lumière. Introduction à la spiritualité de Saint Grégoire de Nazianze*, p. 221.

⁶⁵ Charles Kannengiesser, *The spiritual message of the Great Fathers*, in *Christian Spirituality. Origins to the twelfth century*, I, edited by Bernard McGinn and Jhon Meyendorff in collaboration with Jean Leclercq, SCM Press LTD, p. 70. Pentru o succintă prezentare a problematicii extensivității termenului de „Dumnezeu” și Duhului Sfânt, a se vedea lucrarea lui Théodore de Régnon, *Etudes de théologie positive sur la Sainte Trinité*, pp. 127-132; dar și studiul lui I. Negoită, „Învățătura despre Sfântul Duh la Sfântul Grigorie de Nazianz”, în *Glasul Bisericii*, nr. 9-10, 1968, p. 1004-1009.

⁶⁶ Cuvîntarea a cincia teologică, X, p. 135.

⁶⁷ Sf. Grigorie din Nazianz, *Opere dogmatice*, p. 135.

a participat și a prezidat prima parte a lucrărilor Sinodului II Ecumenic, el își exprimă regretul că sinodalii nu au afirmat dumnezeirea Duhului Sfânt prin principiul identității ontologice (homoousios), mulțumindu-se cu principiul identității de cinstire (omotimia). Astfel, în a doua Epistolă către Cleodoni, împotriva lui Apolinarie, Sfântul Grigorie spune că nu poate accepta și onora altceva decât credința de la Niceea, formulată de Sfinții Părinți, la care adaugă faptul că Duhul Sfânt este Dumnezeu. Tot aici, afirmă că Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt sunt de o dumnezeire, având una și aceeași dumnezeire⁶⁸. Chiar dacă cinsteste și ține credința de la Niceea, totuși Grigorie sesizează insuficiența Crezului de la Niceea cu privire la articolul despre Sfântul Duh⁶⁹, pe care încearcă să-l completeze, după cum am văzut, prin afirmarea deofințimii Duhului Sfânt cu Tatăl și cu Fiul. O dezvăluire importantă cu privire la nemulțumirea Sfântului Grigorie față de Sinodul II Ecumenic, o face teologul german Adolf Martin Ritter, care vede în celebrul poem al Sfântului Grigorie, *De vita sua*, nemulțumirea și tristețea acestuia față de cei care au participat la alcătuirea Crezului Constantinopolitan din 381, întrucât au tulburat izvorul dulce al credinței Niceene, prin faptul că nu au afirmat dumnezeirea Duhului Sfânt prin egalitatea de ființă a Persoanelor Treimice⁷⁰.

Așadar, Grigorie Teologul aduce contribuții importante cu privire la pnevmatologie, relevând faptul că Duhul nu este creatură, întrucât porcede de la Tatăl (In. XV, 26), nu este nici Fiul, deoarece nu este născut; iar faptul că este mijlociu între nenăscut și născut, arată că este Dumnezeu. El aduce lămuriri și asupra modului de manifestare sau de relație reciprocă a Persoanelor Treimice, spunând că Duhului nu-i lipsește nimic de a fi Fiul, ci deosebirea de manifestare sau de relație reciprocă a făcut deosebită și numirea lui.

În concluzie, putem afirma că Sfântul Grigorie din Nazianz a primit, pe drept cuvânt, denumirea de „Teologul”⁷¹, întrucât el nu este doar un teolog al vederii lui Dumnezeu, ci un teolog al Teologiei, care, însă, e de neînțeles fără vederea (experierea) lui Dumnezeu.

⁶⁸ St. Gregory Nazianzum, *Against Apollinarius: The second Letter to Cleodnius* (Ep. CII), in *A select Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church*, Volume VII, second series, translated into English with prolegomena and explanatory notes under the editorial supervision of Henry Wace D. D. and Philip Schaff, Oxford: James Parker and Company, New York: The Christian Literature Company, 1894, p. 443.

⁶⁹ A se vedea, Charles Joseph Hefele, *Histoire des Conciles d'après les documents originaux*, tome II, première partie, Letouzei et ané Editeurs, Paris, 1908, p. 16.

⁷⁰ Mai multe detalii cu privire la acest aspect se pot găsi la Pr. conf. dr. Daniel Benga, *Cred, mărturisesc și aștept viața veșnică. O istorie teologică a Simbolului Niceo-Constantinopolitan*, Editura Basilica, București, 2013, pp. 185-189.

⁷¹ Johannes Quasten, *Patrology*, Volume III – *The Golden Age of Greek Patristic Literature from the Council of Nicaea to the Council of Chalcedon*, Christian Classics, Westminster, Maryland, 1986, p. 242.